
Povestea de viață ca document: formarea intelectuală a lui Iuliu Moșil (1859–1947)

Lavinia MOLDOVAN

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
lavi77pm@gmail.com

Rezumat. Mărturiile profund personale cu valoare de document istoric, însemnările intelectualului năsăudean Iuliu Moșil (1859–1947) restituie posterității propria traiectorie profesională și personală, oferind o viziune validă asupra evenimentelor care i-au marcat existența. Scrierile sale reflectă nu doar viața sa personală, ci și constrângerile și idealurile epocii generației sale. Jurnalul, început în 1878 și menținut timp de aproape șapte decenii, oferă o perspectivă autentică asupra evenimentelor trăite, integrând experiențe cotidiene, reflecții personale și detalii despre viața socială, educațională și politică a lumii pe care a traversat-o.

Axat asupra formării sale educaționale, articolul analizează felul în care Moșil, în relatările ce reconstituie atmosfera Năsăudului natal, organizarea învățământului grăniceresc, precum și provocările întâlnite la Viena în anii studenției, combină fidelitatea documentară cu reflecții personale, creând o narațiune care îmbină experiențele individuale într-un context în care valorile familiei și educația se împletesc cu aspirațiile epocii romantice marcate de idealuri naționale și transformări profunde. O punte între memoria personală și istoria colectivă.

Cuvinte cheie: jurnal, poveste de viață, educație, România Jună, memorialistică, cultură.

Life Story as a Document: The Intellectual Formation of Iuliu Moșil (1859–1947)

Abstract. Deeply personal yet historically significant, the writings of Iuliu Moșil (1859–1947), an intellectual from Năsăud, preserve for posterity the trajectory of his professional and personal life, offering a meaningful perspective on the events that shaped his existence. His works capture not only his individual experiences but also the constraints and ideals of his generation's era. Moșil's journal, begun in 1878 and maintained for nearly seven decades, provides an authentic account of his life, integrating daily experiences, personal reflections, and insights into the social, educational, and political dimensions of the world he inhabited.

Focusing on his educational journey, this article examines how Moșil's writings reconstruct the atmosphere of his homeland, the organization of the border guards' educational system, and the

challenges he faced as a student in Vienna. By blending documentary fidelity with introspective reflections, Moisil creates a narrative that intertwines individual experiences with the values of his family and education, set against the backdrop of the Romantic era's aspirations. His story reflects a time defined by national ideals and profound societal transformations, offering a bridge between personal memory and collective history.

Keywords: diary, life story, education, June Romania, memoirs, culture.

Încă din primele pagini ale propriului jurnal, Moisil afirmă extrem de direct scopul întocmirii narațiunii sale de viață: acela de a consemna propria-i traiectorie intelectuală și profesională, în sens istoriografic dar și educativ. Prin felul în care conținutul descriptiv este realizat, relatările lui Iuliu Moisil (devenite referențiale în timp) se constituie ca veritabile cronică în care autorul definește și comentează propria sa viață în contextul social, politic și cultural al lumii în care trăiește, extrăgând concluzii specifice, ce rezultă din reflecții personale. Modul în care Moisil se privește, am spune folosindu-ne de analogia creată de Jill Ken Conway, care compară „oglinda” naratorului și felul în care acesta o manevrează cu modul în care, probabil, trebuie să o facă pictorul decis să-și immortalizeze portretul pe pânză înaintea posterității, e tribut ar experienței de viață și felului în care a fost obișnuit să-și vadă propriul eu clădit prin tradiția familială, educația și legăturile cu ceilalți¹.

Nașterea mezinului familiei vicarului foraneu al Rodnei, Grigore Moisil, e consemnată în registrul parohial al născuților și botezaților greco-catolici din perioada 1859–1889 de către *preotul botezătoriu Ioanu Lazaru, cooperador în Naseudu*² [preot de ajutor, preot coslujitor], la data de 19 mai 1859. În documentele de stare civilă este înregistrat ca fiind botezat trei zile mai târziu. Toate aceste fericite evenimente se petrec doar la câteva luni de la preluarea înaltei funcții ecleziastice de către Grigore Moisil și așezarea familiei în reședința parohială din Năsăud, situată la nr. 46. (Foto 1)

Iuliu Moisil vine pe lume și crește într-un climat îmbibat de naționalismul generat de eforturile elitei locale de a se organiza în unitatea administrativă proprie cunoscută sub numele de Districtul Românesc Autonom Năsăud. Casa părintelui său este locul în care reprezentanții elitei locale se întruneau pentru a iniția memoriile și petițiile prin intermediul cărora delegațiile ce vor lua calea spre Curtea Veneză vor lupta pentru forma de organizare districtuală a Năsăudului, cu tot ceea ce a presupus aceasta: organizarea

1 Conway 1998, p. 4.

2 Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale (în continuare ANBN), *Colecția Registre parohiale de stare civilă*, D.778-1; vezi și *Colecția personală Iuliu G. Moisil, academician*. 1812–1948 (în continuare FIM), D. 87.

*culturii*⁴. Examinând familia ca mijloc al culturii care cultivă și transmite valori (deprinderea limbajului, sentimentul moral al simpatiei, distincția dintre bine și rău etc.) Tudor Vianu insistă asupra legăturii dintre membrii familiei și tată, în raport cu a cărui reprezentare copilul dobândește o serie de concepte referitoare la organizarea societății. O legătură evidentă în cazul lui Iuliu Moisiș, pentru care figura tatălui (îndrumător, sfătuitor și lider al familiei și al comunității, cunoscător al mai multor limbi străine, posesor al unei biblioteci generoase, abonat la ziarele vremii, aflat în corespondență cu personalități ale vremii etc.) rămâne definitorie pentru tot restul vieții.

Copilăria și anii de școală nășăudeni îi petrece în orbita profesională a vicarului sub al cărui ochi vigilent crește, mai ales după moartea mamei sale, petrecută la momentul în care Iuliu Moisiș avea doar 14 ani. La vârsta de 15 ani primește de la acesta lucrarea „Opere alese de Benjamin Franklin” în traducerea lui I. M. Rîureanu, publicată în 1860 în seria „Bibliotecii de lectură pentru junimea de ambele sexe”, o carte de căpătâi care-i va influența formarea și la care se va raporta în anii studenției și ai maturității, descriindu-o ca fiind un adevărat mentor de viață: *și am urmat pe cât s'a putut minunatele învățături cuprinse mai ales în capitolul „Fragment din memorialele lui Franklin”*⁵.

Traseul școlar care validează formarea ca intelectual a lui Iuliu Moisiș poate fi urmărit consultând articolele întocmite în perioada bucureșteană a activității lui (1906–1930) și mai apoi după întoarcerea la Năsăud. O trilogie ce cuprinde anii din școala primară, tratați în articolul „Copilăria. Școala primară. Năsăudul de altădată (Amintiri)”, anii de liceu în „Amintiri din viața de liceu”, articol publicat în numărul 26 din 1939 cu prilejul aniversării jubileului de 75 de ani de la înființarea liceului grăniceresc și „Viața studenților români la Viena în a doua jumătate a secolului XIX-a”, publicat în Arhiva Someșană nr. 18 din 1936, ce are ca subiect anii studenției vieneze. Sunt texte cu un profund caracter memorialistic în cadrul cărora, pentru a garanta autenticitatea scrierilor sale, Moisiș utilizează „evenimentul și documentul”, văzute de Paul Veyne în „Comment on écrit l'histoire”, din 1971, drept instrumente principale în realizarea unui text veridic. Relatările reunesc un bogat material ce conține evenimente verificabile din exterior, spații, personaje, nume proprii, toate menite a marca autenticitatea textului și a confirma mărturiile autorului.

Există inserții în text, specifice genului literar prin care autorul umple golurile sau simte nevoia unui discurs mobilizator în sensul promovării valorilor, culturii și identității locale în spiritul ce domină societatea nășăudeană de după 1918. Exemplul îl constituie primul articol invocat, „Copilăria. Școala primară. Năsăudul de altădată (Amintiri)” unde Moisiș descrie primii ani de viață într-o notă nostalgică, idealizată: *„Când m-am trezit și eu și mi-am dat seama de viață, altă lume și altă mișcare frumoasă și ideală chiar era pe aici. Un vânt plăcut, înviorător, doritor de viață și muncă românească sufla pe la 1860. Grație chibzuiei și sentimentului național a câtorva oameni-grăniceri, cu sufletul curat și cu dorința*

4 Vianu 1945, pp. 182–189.

5 Moisiș 1939, p. 17.

*de a-și ridica neamul... Și eu care am crescut tocmai în mijlocul acestei mișcări, cari auziam zilnic ce se pune la cale, care asistam, de multe ori ascuns, la discuțiunile și sfătuirile celor care au creat și au condus această viață frumoasă și curat românească, îmi amintesc de multe lucruri...”*⁶. E o dovadă că, la fel ca mulți alți intelectuali ai generației lui, datorită contextului istoric, dar și influenței mișcării naționale și a celei romantice din perioada de formare, idealizarea trecutului și interesul pentru a construi o istorie a locului natal s-au numărat printre principalele teme ale publicisticii sale. Istoria nu este doar o sursă pentru articolele lui Moisil ci și o modalitate de a-și revendica și valoriza trecutul. Dincolo de preambulul mobilizator, scris într-o tonalitate însuflețită, dar coerentă, evocările dezvăluie atmosfera în care a crescut și s-a format în familia vicarului Grigore Moisil și mai apoi, anii de școală primară: viața de elev, referiri la disciplina în școală și caracterul și moralitatea dascălilor, organizarea sălilor de clasă, manualele după care învăța, colegii și atmosfera orelor de curs, activitățile extrașcolare și școala de duminică, jocuri ale copilăriei, maialul, sfârșitul anului școlar, obiceiurile de Crăciun etc. Niciun aspect nu scapă autorului care, la o distanță apreciabilă de timp, rememorează imaginea comunității școlare și a oamenilor ei. Observațiile făcute de fostul dascăl și director al gimnaziului de la Târgu Jiu, utilizate ca sursă în multe studii și cercetări care abordează tema învățământului năsăudean și a fostelor școli grănicerești din diverse perspective, conțin o multitudine de observații asupra organizării actului educațional năsăudean de la acea perioadă. Moisil filtrează amintirile și informațiile din sursele documentare și editate de care dispune prin conștiința experienței de viață insistând asupra caracterelor colectivității, mai mult decât asupra individualului, preocupat mai mult de ambianță și mai puțin de reacții personale.

Rețin atenția informațiile validate de testimoniile școlare regăsite în *Colecție* ce conțin date oficiale cu privire la elevul Iuliu Moisil. Știm astfel că Iuliu Moisil începe școala la vârsta de 7 ani, în 1866, ca elev al Școlii Normale din Năsăud, condusă la acea vreme, de învățătorul Cosma Anca. Conform relatărilor oferite de Virgil Șotropa și N. Drăganu, din 1863, școala va trece printr-un proces de reformă menită a racorda instituția de învățământ la noile realități. Sunt crescute salariile dascălilor este adoptat un nou plan de învățământ care preciza că obiectele de studiu prevăzute în programă se vor predă în limba română; vorbim de: religie, gramatică, scrierea limbii române, matematică, științe naturale, geografie, economie. Ca limbi străine erau studiate limba germană și limba maghiară, iar din 1869 este introdus desenul și caligrafia⁷.

Din clasa I până în clasa a III-a, îl are ca dascăl pe Iacob Pop din Feldru și pe Leon Pavelea ca și catehet. Testimoniile școlare reflectă o situație școlară bună a copilului Iuliu Moisil care obține calificative de bine și foarte bine. La finalul clasei a treia, în anul școlar 1868/1869, testimoniu înregistrează calificativul *destulătoriu* (cu excepția geografiei unde obține *multumitoriu*), pentru ca în viitorul an școlar să nu îi regăsim numele. Încheie clasa

6 ANBN, FIM, D. 203.

7 Șotropa, Drăganu 1913, p. 40.

a IV-a în anul școlar 1870/1871, alături de învățătorul Cosma Anca, avându-l ca și catehet pe Maxim Pop⁸. Iuliu Moisil nu oferă nicio explicație referitoare la presupusa sa retragere de la școală, cel mai probabil aceasta s-a datorat unor motive de sănătate; în repetate rânduri Iuliu Moisil va invoca un *morbu mieu de picioru* care îl va împiedica să facă armata și să urmeze o carieră militară, așa cum visa în copilărie.

O percepție personală asupra anilor de liceu o regăsim în articolul „Amintiri din viața de liceu”, publicat în numărul 26 al „Arhivei Șomeșene” în anul în care Iuliu Moisil devenea octogenar. Articolul destinat elogierii gimnaziului aflat la ceas aniversar însumează 24 de pagini. Răzbat dintre rânduri figuri de dascăli emblematici școlitiți la universități de prestigiu din Europa, exemple ale disciplinei și rigurozității gimnaziului nășăudean recunoscut pentru numărul mare de intelectuali formați aici. Li se adaugă evocările momentelor importante în formarea bărbaților *de caracter ferm, naționaliști neîntrecuți și idealisti*⁹, la care este martor pe parcursul celor opt clase: impactul obținerii independenței din anii 1877/1878 asupra tinerilor liceeni, organizarea Societății „Virtus Romana Rediviva” în 1870/1871, ședințele secrete ale acesteia din perioada 1876/1877 la care participă activ alături de colegii săi de generație: Solomon Haliță (verișorul său prin alianță), Ioan Macavei (implicat în mișcarea memorandistă de mai târziu cu care Iuliu Moisil va întreține o corespondență constată până la decesul prematur al acestuia), George Curteanu și alții. Întâlnim aici descrisă serbarea Maialului din 3/15 mai 1878, rememorată pe baza notațiilor din jurnalul personal început în acest an, la vârsta de 19 ani. Același jurnal stă la baza notațiilor ce descriu viața adolescenților din Năsăud din afara școlii, mai ales a celor proveniți din familiile de intelectuali nășăudeni.

Testimoniile școlare din perioada gimnaziului superior redau fidel situația școlară a tânărului Iuliu Moisil cu o purtare morală bună și destulă atenție și stăruință în învățare. De-a lungul anilor excelează la limba română, limba franceză și materiile vocaționale (desen, caligrafie, muzică), înregistrând calificative bune la istorie, geografie, limba germană, fizică, istoria naturală și religie. Încheie perioada de studii nășădene în vara anului 1879 când obține diploma de bacalaureat, *testimonium maturitatis*, în urma examenelor susținute în iunie-iulie 1879. (Foto 2)

Ultimul an de liceu este și momentul de debut al jurnalului personal. *Diuariulu mieu* este locul în care îl găsim pe adevăratul Iuliu Moisil, în care vedem, de la zi la zi, felul în care evoluează construindu-și personalitatea pe baza fundamentelor acumulate deja. Însemnările încep în 18 mai 1878, în ziua Maialului nășăudean, în ajunul zilei sale de naștere și continuă până în 5 noiembrie 1946 (cu două luni înainte de decesul său). Așadar 68 de ani și 6 luni.

Dacă asupra celorlalte pagini confesive întâlnite în colecție (încercări autobiografice, schițe genealogice, pagini cu caracter memorialistic sau biografic) are suficient timp la

8 ANBN, FIM, D.87.

9 Moisil 1939, *idem*, p. 28.

Foto 2: Verso: „Clasa a opta. Octombrie 1878. Iuliu Moisilü. Gimnasiul superior gr.c. din Năsăud”.

Sursa: ANBN.

dispoziție pentru a prelucra, completa sau sintetiza textul, aici notează fără a fi preocupat de nimic altceva decât ceea ce i se întâmplă. Dar mai ales ceea ce gândește despre sine și despre cei alături de care trăiește.

Primele pagini ale jurnalului, scrise la Năsăud, conțin o serie de informații referitoare la preocupările adolescentului Moisil aflat în pragul ultimului an de liceu: atmosfera de sărbătoare a Maialului (căruiă îi face o descriere amănunțită), detalii referitoare la modul de petrecere a timpului liber: întâlniri, balul academicienilor, obiceiuri tradiționale specifice sărbătorilor religioase, dansuri organizate în societatea vremii de părinții preocupați de aspectul monden al vieții, fiorii primei iubiri platonice etc. Se observă încă de acum că Iuliu Moisil înregistrează, cu scrupulozitate nimicuri cotidiene, o va face pe tot parcursul scrierii diaristice. Referindu-se la acest aspect în analiza pe care Alexandru Paleologu o realizează jurnalului maioreșcian într-un articol publicat în presa anilor '70, celebrul scriitor și critic literar susținea că în ciuda notei anoste, plictisitoare a ceea ce numea „balastul unor înregistrări terne... prin acumulare, aceste însemnări atât de neutre contribuie, în mod esențial și, considerabil, la sentimentul de viață concretă, la acel sentiment de funciară veracitate”¹⁰, conferindu-i jurnalului valențe documentare.

10 Paleologu 1976, p. 3.

În preambulul jurnalului, notează, așa cum îi vin în minte, fără a respecta cronologia, câteva date anterioare anului 1878 pe care le consideră importante pentru ceea ce este la data la care scrie: momentul în care consideră că a intrat în lumea bărbaților maturi, în 27 aprilie 1878 *m-am rasu prima oră*, apoi data de 13 aprilie 1876 când *am capetatu violina*. Știm din articolele publicate dar și din testimoniile școlare că muzica se număra printre pasiunile sale. O dovedește implicarea în orchestra liceului năsăudean organizat în urma introducerii ca disciplină a muzicii vocale și instrumentale (1868) și mai apoi în cercul muzical al Societății România Jună din anii studenției vieneze. În consistenta analiză făcută asociațiilor culturale ale tinerilor români care studiau în monarhia habsburgică în cea de a doua jumătate a secolului XIX până la sfârșitul primului Război Mondial, Eugenia Glodariu remarcă faptul că seratele și balurile organizate de Societatea România Jună erau cele mai frecvente manifestări, corul și orchestra bucurându-se de un real succes în primii ani ai studenției lui Iuliu Moisiș, mai ales datorită prezenței lui Ciprian Porumbescu, aflat în acea perioadă la Viena pentru a-și continua studiile. Johan Strauss, Julius Wiest și Eduard Strauss sunt câteva dintre numele invocate de Eugenia Glodariu dintre compozitorii consacrați care au dedicat piese muzicale societății sau au concertat în cadrul ei¹¹.

Ultimele adnotări se referă la starea de sănătate a tânărului Moisiș: *cura de borcuti la Sangiorgiu în 1876 din 27 Iuliu – 8 Augustu. 22 scalde din 16 April 1877 – 14 Iuniu am făcutu cura cu lapte de capră. Din 5 Iuliu – 18 Augustu 1877 am făcutu scalde la borcutu din Sangiorgiu, după morbu mieu de picioru din 1876. Am luat 45 scalde calde*¹². Este prima mențiune referitoare la afecțiunea sa, vor urma și altele. Boala îi va provoca o serie de neplăceri în perioada studenției însă îl va scuti de serviciul militar obligatoriu și, implicit, de participarea la luptele armate ale Primului Război Mondial.

Tot din aceste prime pagini aflăm că recitește jurnalul, revine cu adnotări sau completări: în iulie 1979 scrie *Din luna lui Augustu 1878 am fost foarte neglijentu, căci am părăsitu datina de a-mi nota patianile [pățaniile] miele citidiane. Dar cetindu-mi diuariul mieu din 29 iulie 1879, deci după un an, și parîndumi-se bine a însemna câte ceva de nceput, și anume de ce mi-oi ún aduce a mente di în anulu trecutu încă le-oi însemna...*¹³. Din mărturisirile diaristului nu știm dacă revizuieste jurnalul, dacă elimină pasaje, probabil că nu, dacă ținem cont că fragmentele pe care le consideră nerelevante sunt, de cele mai multe ori, tăiate cu o linie sau hașurate discret. Notațiile diaristice devin mult mai frecvente și mai consistente după plecarea lui Iuliu Moisiș de la Năsăud spre universitatea vieneză.

Etapa definitorie a existenței lui Iuliu Moisiș, validarea lui ca intelectual și formarea profesională facilitată de cursurile Universității de la Viena e reconstituită din cuvintele diaristului Iuliu Moisiș care s-a străduit să înregistreze viața sa ca student sau segmente relevante ale acesteia. În completarea însemnărilor diariste vine corespondența cu familia de la

11 Glodariu 1998, pp. 219–212.

12 ANBN, FIM, D. 208.

13 *Ibidem*.

Năsăud, vicarul și fratele său, Constantin (Tini) Moisil, extrem de generoasă ca și conținut. Reflectând mentalitățile epocii și strânssele relații dintre membrii familiei Moisil, epistolele referitoare la perioada vieneză (1879–1886) dezvăluie multe aspecte ale vieții tânărului student, valori, concepții dar și relații sociale ce scapă notațiilor zilnice diaristice acestea fiind completate atunci când autorul jurnalului este mai reținut. Cu toate că, din nefericire, multe scrisori s-au pierdut de-a lungul timpului și dispunem doar de cele primite de Moisil, scrisori pe care le va păstra, acestea constituie un consistent dosar epistolar. Cele trimise de Moisil se regăsesc în colecție într-un număr nesemnificativ și doar atunci când tânărul student le transcrie în propriul jurnal sau păstrează ciorne ale lor. În ciuda acestor neajunsuri, scrisorile au puterea de a transpune părți ale realității de la acea vreme, trăiri, fapte și acțiuni definitorii în înțelegerea și descifrarea personalității tânărului Iuliu Moisil.

Drumul spre „cealaltă Europă”, cum îl numea Lucian Năstasă-Kovács în „Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864–1944)”, începe în octombrie 1879, alături de verișorul și prietenul său Solomon Haliță, când pleacă la Viena, sub aripa protectoare a lui Sever Mureșianu, viitorul profesor la Academia Belle-Arte din Iași, student la Viena la acea vreme. Asemenea altor absolvenți de liceu din spațiul românesc din a doua jumătate a secolului XIX, în contextul creat de modernizarea, democratizarea și reformarea vieții politico—administrative și educaționale europene, Iuliu Moisil se îndreaptă spre universitatea situată atunci în topul instituțiilor universitare europene, a doua după cea de la Paris¹⁴. Dispunea la acea vreme de o educație solidă primită atât acasă, în familia vicarului Grigore Moisil, una cu vizibile preocupări intelectuale dar și în școlile Districtului Năsăudean, recunoscute pentru numărul mare de intelectuali ieșiți de pe băncile lor. Se adaugă apoi studiile finalizate prin obținerea diplomei de bacalaureat și cunoștințele de limba germană dobândite în ambele medii menționate. Tradiția familială, deloc de neglijat, e importantă în luarea acestei decizii, Iuliu Moisil urmând traseul educațional al fratelui său, chiar dacă optează pentru o altă specializare. Pe parcursul anilor, calea spre obținerea unei specializări profesionale e netezită nu doar de familie ci mai ales de stipendiile acordate de Administrația Fondurilor Grănicerești. O dovedește corespondența păstrată de Iuliu Moisil care confirmă bursele acordate anual, cu o singură excepție, cauzată de schimbarea domeniului de studiu.

Format la Năsăud în școala în care domnea disciplina foștilor grăniceri, Moisil devine parte a comunității studenților români de la Viena, având ca model curentul junimist, în vogă în acea perioadă. Stau mărturie paginile articolului „Viața studenților români la Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a” amintit deja și în însemnările de mai târziu: *Citeam cu nesăț „Convorbirile literare”, scriam cu ortografia lor și păărăseam cu voioșie ortografia cipri-ană în care scriam până atunci... și chiar purtam barbișon á la Maiiorescu. Eram junimiști în literatură dar eram liberali în politica românească națională*¹⁵.

14 Năstasă-Kovács 2006, p. 263.

15 Tomi, p. 39.

Descoperim un Moasil sociabil, integrat în cercul de la „România Jună”, membru al organizației „Arborele”, formată din studenți ce ținteau titlatura de „junimiști literari”, participanți la ședințele duminicale sub nume ce desemnau părți ale arborelui. După modelul fratelui său, se implică activ în organizarea ședințelor festive publice organizate de România Jună și a manifestărilor dedicate sărbătoririi importantelor evenimente istorice. Susține, în 11 martie 1882 o prelegere „Alchimia și alchimiștii”, un studiu de aproximativ 20 de pagini dezbătut în cadrul ședințelor societăți. Este ales membru al comitetului balului român din 1881 alături de Dr. St. Ciurcu, Vasile Damian, Dionisie Făgărășanu, pictorul Epaminonda Bucescu (pictor), Dr. Nic. Popa, Matei Voileanu, Emilian Popovici, D. Brătianu, Dumitru Ștefan, Ioan S. Paul, Solomon Halită și alții¹⁶. (Foto 3, Foto 4)

Documentele școlare păstrate în colecție înregistrează participarea studentului Moasil la cursuri și laboratoare, determinat fiind să își construiască o viitoare carieră. Inițial își îndreaptă pașii spre politehnică, dorind să studieze arhitectura date fiind aptitudinile sale în plan vocațional. La sfatul dr. Ștefan Pop, medic districtual la Năsăud, cum însuși Iuliu mărturisește într-o scrisoare adresată fratelui său în 1885, se înscrie ca *ascultător* la secția chimie-tehnică și științe ale naturii. Carnetul de student înregistrează frecvența constantă în perioadele 1879–1884, 1885–1886 la cursurile specifice domeniului de specializare și o serie de adnotări făcute de membrii corpului universitar vienez implicați în predarea unor cursuri precum:

Foto 3: Verso: „Comitetul Societății academice din Viena «România Jună» din anul 1882/1883”. De la stânga la dreapta: Gavril Dobreanu medicinist, **I. Moasil** stud. techn., Mihai Vișnevschi medicinist, I. T. Mera medicinist, Aurel Grigorovici medicinist, Silvestru Moldovan stud. filos., Dum. Puhaci medicinist.

Sursa: ANBN

16 Moasil 1936, p. 375.

Foto 4: Verso: „Clubul «Arborele» al studenților români din Viena din anii 1881/1882”. De la stânga la dreapta: Rândul de sus: I. C. Panțu, **Iuliu Moisi**, Eugeniu Gribovici, Simion Pop, Emilian Popovici, Silvestru Moldovan; La mijloc: I. T. Mera, Ion Paul, Emil Codru-Drăgușanu, Dionisie Făgărășanu, Solomon Haliță, Dumitru Ștefan; Rândul de jos: Nicolae Popovici și Chiril Vulcan (Septimiu Albina și Enea Hodoș lipsesc).

Sursa: ANBN

matematică, chimie organică și anorganică, zoologie, botanică, fizică, mineralogie, geologie și alte materii de profil la care se adaugă cursurile de limbă italiană și cele de limba engleză.

Așa cum se poate observa, timpul cel mai mult îl aloca pregătirii în laboratorul de chimie și cel tehnologic.

Dificultățile întâmpinate în plan lingvistic, pregătirea deficitară la chimie și matematică, mă înscrieiu la chimia tehnică fără cea mai mică idee de chimia și miserabil pregătit în matematică, precizează Moisi în aceeași scrisoare, îl determină ca în anul universitar 1884–1885, la sugestia savantului Nicolae Teclu pe care îl cunoaște încă din 1882 și de care îl va lega o apropiată prietenie, să renunțe la specializarea aleasă și să se înscrie la filosofie, pierzând bursa acordată de Administrația Fondurilor Grănicerești de la Năsăud. Scrisoare adresată fratelui său, datată 22 februarie 1885, conține explicația deciziei: *Un an la filosofie cu ceilalți de la tehnică, cari se vor calcula de 2 ani, fac trieniul recerut de legile universitare... și pot scöte absoluturiu și de la universitate [s.a.] stându-mi astfeliu calea deschisă la Doctorat, și depunându'l acesta în Viena îmi voi afla la sigur un post în România.*¹⁷ Participă acum la

¹⁷ ANBM, *idem*.

cursuri de filosofie, pedagogie și logică. La presiunea familiei, care invocă clauze de ordin financiar, în anul universitar 1885/1886 revine asupra deciziei și se reînscrie la cursurile de științe fizico-chimice și științe ale naturii. Le va încheia în vara anului 1886, susținut fiind de tatăl său și de Tini Moisil însă nu va putea obține diploma universitară.

Jurnalul oferă numeroase amănunte despre atmosfera ce domina studențimea română de la Viena din epoca sa dar și despre existența cotidiană și stările de suflet ale studentului Moisil. Regăsim detalii care dau savoare lecturii datorită sentimentelor și idealurilor specifice vârstei pe care nu le vom găsi în paginile scrise mai târziu. Primii ani sunt plini de entuziasmul noului început și activitatea de la România Jună, în care se implică cu devotament, așa cum reiese și din articolul publicat în „Arhiva Someșană”. Fără a evita stereotipiile cotidiene de genul *dejunat la..., m-am întors acasă, am studiat..., m-am întâlnit cu... etc.*, Iuliu Moisil immortalizează prin scris fapte de viață, caractere, opinii față de societatea timpului, scoțând la iveală ceea ce Eugen Simion numea, referindu-se la evenimentele, stările sau faptele efemere, istoria care rămâne în afara istoriei¹⁸. Printre acestea se numără și grijile referitoare la viitor: adaptarea la noul statut, dificultățile întâmpinate la școală, greutățile financiare. Comunică permanent cu Tini Moisil căruia îi împărtășește necazurile și de la care obține mai multe sfaturi în care regăsim părți din convingerile dominante ale familiei, sintetizate de ceea ce se numește principiul meritocrației: sacrificiile, studiul și seriozitatea reprezintă ingredientele care stau la baza formării profesionale ca formă de validare socială. Realizând o radiografie a condiției studentului român plecat la studii peste hotare, Tini Moisil îl îndrumă:

*Dein epistola ta am auditu că greutățile cu cari ai a Te luptă, Te-a fi disgustatu. Amu recunoscutu... éi noi tote greutatile, únse ce se pote face in lume fara greutati. Firesce cá ai a úvinge greutati cari nu provinu dein viná Ta ci dein impregiurari cari au facutu imposibila pregatirea Ta ...si anume cariera ce Ti-ai alesu-o...Dar ce e de facutu. Soarta romanului este peste totu vitrega; neavendu scoli de tot feliul si de tota specialitatile este nevoitu a alerga la institute straine spre a-si castigá scintiale de lipsa si a-si asecura viitorul: Juristulu, romanu, medicinistulu, filosofulu, tehniculu etc suntu avisati in Austro Ungaria la institute germane seau maghiare...Dar cate nu indura un tenaru romanu pana candu ajunge la limanulu dorinteloru sale! Grea este lupta cu tot feliulu de necasuri, dar cu atat apoi este si invingirea mai insemnata... ai de cugetatu a face in luna aceasta un examen sau doue. Asia dara nu Te descuragia! Aibi credința în Dzieu, in poterile tale în realizarea dorinteloru tale prin cariera incepută!*¹⁹

Intenția de a se remarca pe viitor prin realizările sale, puternic reliefată de jurnalul care în această perioadă poate fi definit ca unul intim, jucând rolul de confesor, îl determină să își dubleze eforturile. Documentele școlare emise de universitate, a căror ancorare în realitate nu poate fi pusă la îndoială, completate de numeroasele caiete de schițe și notițe de

18 *Passim*, Simion 2018b, pp. 167–193.

19 ANBN, FIM, D.136.

Tabelul 1. Situația școlară a studentului Iuliu Moisiu 1879–1886. Prelucrare proprie.

Școala Tehnică Imperială și Regală din Viena

—student al departamentului de Chimie Tehnică: 11 octombrie 1879 – 15 martie 1886—

Cursuri și număr de ore / săptămână (h/s), conform documentelor oficiale

1879/1880	1880/1881	1881/1882	1882/1883	1883/1884 ¹	1885/1886
<ul style="list-style-type: none"> – Matematică I: 7^{1/2} h/s – Chimie anorganică: 5 h/s – Chimie organică: 5 h/s – Zoologie generală: 5 h/s – Botanică generală: 5 h/s – Mineralogie: 5 h/s – Limba și literatura italiană, secția I: 3 h/s 	<ul style="list-style-type: none"> – Enciclopedia mecanicii și teoria mașinilor: 4 h/s. – Fizică generală și tehnică: 5 h/s. – Chimie analitică: 3 h/s. – Măsurători în laboratorul de chimie analitică: 25 h/s – Economie națională și știința financiară: 3^{3/4} h/s – Contabilitatea întreprinderilor tehnice: 4 h/s – Chimie anorganică: 5 h/s – Aritmetică: 2 h/s 	<ul style="list-style-type: none"> – Fizică pentru chimiști: 3 h/s – Știința tehnică a mărfurilor: 3 h/s – Chimie analitică: 3 h/s. – Măsurători în laboratorul de chimie analitică: 25 h/s – Geologie I - Studiul rocilor: 4 h/s. – Tehnologie chimică a substanțelor anorganice: 5 h/s. – Istoria economiei sociale în secolul al XIX-lea: 2 h/s – Chimie agricolă: 2 h/s. 	<ul style="list-style-type: none"> – Teoria generală a mașinilor: 3 h/s – Tehnologie chimică a substanțelor organice: 5 h/s. – Exerciții în laboratorul de chimie anorganică: 20 h/s. – Drept comercial: 2½ h/s – Cursul II de limbă engleză: 2 h/s – Exerciții în laboratorul de chimie anorganică: 20 h/s – Enciclopedia construcției de mașini: 4 h/s. – Limba engleză I: 2 h/s 	<ul style="list-style-type: none"> – Exerciții în laboratorul de tehnologie anorganică: 20 h/s. – Drept comercial: 2½ h/s – Cursul II de limbă engleză: 2 h/s – Enciclopedia construcției de mașini: 4 h/s. 	<ul style="list-style-type: none"> – Tehnologie substanțelor organice: 5h/s. – Exerciții de laborator în tehnologia organică: 20h/s. – Fizică pentru chimiști: 3 h/s. – Enciclopedia construcțiilor civile: 5 h/s. – Limba și literatura italiană, curs II: 3h/s
					<p>*apare mențiunea: „Conform dispoziției Ministerului de Instrucție Publică, secțiunea chimie tehnică din 18 iulie 1886, nr. 22916, domnul Moisiu Iulius a susținut pe data de 22 iulie 1886 primul examen la secția chimie tehnică. Acesta a fost evaluat cu calificativul foarte bine pe o perioadă de 3 luni. Viena, 22 iulie 1886. Certificat emis la 14 iulie 1886 și semnat de preș. comisiei”</p>
					<p>*apare o mențiune dată ulterior: „Cu privire la frecvența activităților din laborator, s-a constatat o participare asiduă. Certificatul a fost emis în conformitate cu reglementările în vigoare, în data de 16 februarie 1886”</p>
					<p>*apare mențiunea: „în temeiul regulamentului din 7 iulie 1883, nr. 12504, aprobarea pentru susținerea examenului pe baza certificatelor de frecvență a fost acordată în conformitate cu ordonanța nr. 11342 din 1883. Aprobarea a fost acordată.”</p>

Detalii administrative/ taxe de școlarizare:

Semestrul de iarnă: achitat la 16 octombrie 1879	Taxă semestrul de iarnă: confirmată la 21.10.1880.	Taxa semestrul de iarnă: confirmată la 23.10.1881.	Semestrul de iarnă: taxa a fost plătită și confirmată la 12 octombrie 1882.	Semestrul de iarnă: confirmat pe 11 octombrie 1883.	Semestrul de iarnă: confirmat la 15 octombrie 1885.
Semestrul de vară: achitat la 15 aprilie 1880	Taxă semestrul de vară: confirmată la 23.05.1881	Taxa semestrul de vară: confirmată la 29.04.1882.	Semestrul de vară: taxa a fost plătită și confirmată la 19 aprilie 1883.	Semestrul de vară: confirmat pe 12 martie 1884.	Semestrul de vară: confirmat la 22 aprilie 1886

Facultatea de Filosofie a Universității Imperial-Regale din Viena
Cursuri, profesori și număr de ore (conform documentelor oficiale)

Octombrie 1884 – Iulie 1885

Semestrul I: octombrie 1884 – aprilie 1885

- Filosofie practică: 5 h/s.
- Pedagogia generală pentru licee reale: 3 h/s.
- Instrucțiuni pentru efectuarea cercetărilor științifice: 6 h/s.
- Studiul alcaimelor: 2 h/s.
- Logica deductivă: 2 h/s.

Semestrul II: aprilie – iulie 1885

- **Logică:** Prof. Dr. R. Zimmermann: 4 h/s.
- **Pedagogie gimnazială:** Prof. Theodor Vogt: 4 h/s.
- **Istoria și filozofia educației:** Prof. Dr. R. Zimmermann: 4h/s.
- **Activități de îndrumare pentru realizarea unor cercetări științifice:** Prof. Dr. H. T. Kraus: 6 h/s.

Detalii administrative/ taxe de școlarizare:

Pața pentru semestrul I a fost efectuată și este confirmată prin ștampila fiscală de 15 Kreuzer, datată 22 aprilie 1885
Pentru semestrul II există o ștampila fiscală de 15 Kreuzer, datată 1885

Sursa: ANBN.

la cursuri păstrate în arhiva personală, dovedesc sârguința studentului. În primii trei ani, programul zilnic, notat seară de seară în jurnal în mod ritualic aproape, dezvăluie felul în care Iuliu Moisil *se construiește*, potrivit expresiei lui Eugen Simion, printr-un stil impus de la care pare că nu se abate: după cafeaua de dimineață, merge la cursuri, la laboratoare sau bibliotecă. După amiezile sunt rezervate întâlnirilor de la „România Jună”, vizitelor la rudele sau cunoștințele stabilite aici, prieteni aflați la Viena sau culturalizării. Același Tini Moisil îl îndeamnă să fie precaut în atitudine dar să și profite de prezența în capitala imperială pentru a-și desăvârși formarea. În opinia fratelui său, la fel de importantă ca participarea la concerte, expoziții, manifestări culturale este și atitudinea pe care trebuie să o adopte în plan social: *Nu mai uită Tu a te îngriji încatu Ti voru artă împregiurarile si de perfectiunarea Ta culturala afara de studiulu de especialitate. Esindu acuma mai intaiu in lumea mare vei avé ocasiune a cunosce feliurite caractere; fi deci cu bagare de sema; ascuta, privesce dar fi catu de crutatoriu in cuvinte si Te feresce a-Ti da iute judecata despre ceva. Creudu ca din acestea pricina me vei intelege in ajunsu.*²⁰

Toate eforturile depuse în „a face examenele de stat”, cerute insistent începând cu 1882 de reprezentanții Administrației Fondurilor Grănicerești de la Năsăud, solicitări reiterate în scrisorile trimise lui Iuliu Moisil de fratele său dar și de vicarul Moisil (cel din urmă invocă nu doar sprijinul material constant dar și starea sa precară de sănătate și vârsta înaintată), nu vor avea finalitatea dorită. Din corespondența cu vicarul Moisil, reiese că intenția lui Iuliu de a se înscrie la unul dintre examene nu se concretizează din cauza unui accident suferit în laboratorul de chimie care a presupus spitalizarea și o recuperare de mai lungă durată. Momentul este unul de cotitură în viața lui Iuliu Moisil. Potrivit informațiilor furnizate de Onisim Filipoiu²¹, se pare că acum o întâlnește pe cea care îi va sta alături vreme de o jumătate de veac, Othilda Schwennhagen–Docetti care se afla la Spitalul General din Viena ca voluntar. Începe o frumoasă poveste de dragoste a cărui martor este jurnalul intim. În plan profesional însă, din 1883 dificultăților școlare li se adaugă cele financiare. Acumulează din ce în ce mai multe datorii, în toate părțile: creditorii vienezi, Tini, vicar, Othilda, gazda vieneză, prieteni de la România Jună, culminând în 1884 cu o datorie de 300 de florini. Diaristul continuă să consemneze zilnic încercările și neliniștile sale descriind situația sa drept una *mizerabilă* (se consideră neînțeleș, încearcă să se angajeze și nu este primit pe motiv că este român, se depărtează pentru o perioadă de România Jună la ale cărei ședințe nu mai participă invocând lipsa banilor care nu îi permit să se îmbrace decent). Se învinovățește constant căutând, în același timp, vagi soluții pentru ieșirea din criză. E un moment de cumpănă pentru Iuliu Moisil, moment care se prelungește până în 1886, pregătind prin consecințele lui debutul carierei profesionale acasă, în România. Multe amănunte apar și în corespondența cu cei de acasă: situația școlară nefinalizată după 6 ani petrecuți la Viena, plecarea de acasă din septembrie 1885, relația tensionată cu Othilda nemulțumită că nu este serios (nu dă dovadă de hotărâre și determinare în soluționarea problemei școlare).

20 ANBN, *idem*.

21 Trifoiu 1984, pp. 95–105.

Intervenția familiei se dovedește salvatoare și de această dată. Vicarul Grigore Moșil și frațele lui Iuliu intervin pe lângă rectorul universității vieneze căruia, în prima parte a anului 1886, îi trimit o scrisoare rugându-l să amelioreze tot ce se poate, legat de situația școlară a studentului Iuliu Moșil și achitând, în același timp, taxele școlare restante. Este oportunitatea așteptată de Iuliu Moșil care își încheie studiile în vara anului 1886, și pleacă spre casă, pregătindu-se pentru o carieră în Vechiul Regat. În perioada maturității va reveni pe băncile universității vieneze. Conform documentelor oficiale, va participa la colocvii și va urma o serie de cursuri, fără a obține, însă, diploma universitară²². Absența acesteia nu îl va împiedica să se afirme, ulterior, în plan educațional, cultural și publicistic în spațiul românesc, să își construiască o carieră confirmată de obținerea, în 24 mai 1943, titlului de membru de onoare a Academiei Române, în calitate de publicist.

Lecturând paginile diaristice ce restituie posterității prima etapă a vieții lui Iuliu Moșil până la momentul asumării primului rol profesional asistăm la un adevărat roman al formării, dacă e să utilizăm expresia criticului Nicolae Manolescu, însemnările diaristice din această perioadă, cu profunde caractere intime, având funcția de a facilita demersul de cunoaștere a vieții diaristului. Singura sursă de autoritate și de asigurare cu privire la veridicitatea narațiunii este experiența personală redată în cele mai profunde detalii intime. Fiecare pagină e validată de reflectarea eului autorului, autenticitatea fiind asigurată nu numai de existența unor fapte verificabile din exterior (corespondența cu familia de la Năsăud, documentele școlare), ci și de intenția diaristului de a prezenta materialul în mod sincer, așa cum se leagă de faptele vieții. Dacă în cazul paginilor care rememorează viața studenției de la Viena, publicate în Arhiva Someșană, mărturisirile scrise în anii maturității asociază și disociază evenimente, fapte și întâmplări, jurnalul se constituie ca document zilnic, imediat, oglindind imaginea unui personaj asediat de constrângeri de tot felul. Comunicarea cu evenimentele trăite este directă, tensionată și plină de dramatism, cu totul altfel decât în paginile articolului, evidențiind reacțiile intime ale lui Moșil, introducându-ne într-un univers conturat de naratorul care se confesează. Ambele scrieri însă, una având în centru individul, alta axată pe colectivitate, au rolul lor în caracterizarea diaristului, a generației și epocii căreia i-a aparținut acesta.

Caracterul de document al însemnărilor personale rezidă în ceea ce Eugen Simion consideră că reprezintă o trăsătură de bază a jurnalului—document istoric: consemnarea experiențelor nemijlocite, autentice, verosimile²³. Odată validată autenticitatea însemnărilor, subiectivitatea, selectivitatea sau alte aspecte ce pot fi identificate drept minusuri ale jurnalului nu diminuează calitatea acestuia de document. Este firesc, susține academicianul Eugen Simion, cu atât mai mult cu cât „evenimentele... nu vin niciodată singure în confesiune, vin însoțite de emoțiile, reflexiile celui care notează cu atât mai mult cu cât a scrie înseamnă a trece... lumea pe care o poartă și de care este purtat diaristul... printr-o grilă personală (unde personalizează, ordonează, conotează comunicarea). Adevărul interior este o

22 Vezi tabelul 2.

23 Simion 2018a, p. IX.

Tabelul 2. Colocviul și cursurile urmate de profesorul Iuliu Moșil în perioada 1888, 1897–1898.
Prelucrare proprie.

„Certificat
În conformitate cu actele de examen, domnul Julius Moșil, născut în Năsăud, Transilvania, a participat la un **colocviu despre cursul susținut în semestrul de vară al anului 1888, intitulat Pedagogie pentru gimnaziu, și l-a promovat cu foarte bun succes la data de 10 iulie 1888.**
Se confirmă prin prezenta. Viena, 10 iulie 1888.
[Timbru fiscal de 15 Kreuzer, ștampila oficială.]
[Semnătura:] Theodor Vogt.”

Cursuri
Universitatea Imperial-Regală din Viena
octombrie 1897 - iulie 1898

Semestrul III: octombrie 1897 – aprilie 1898

- Psihologie și logică : 3 ore.
- Descrierea geologică a Pământului – Dr. **Eduard Suess** (geolog celebru): 5 ore.
- Geografie matematică – Dr **Albrecht Penck** (geograf de renume): 5 ore.
- Mineralogie general: 5 ore.

Detalii administrative:

Ștampilele „k.k. Quästur” din Viena confirmă plata și validarea cursurilor frecventate.
O marcă fiscală de 30 heller (datată 1898) indică respectarea reglementărilor financiare.

Semestrul IV : aprilie – iulie 1898

- Descriere geologică avansată a diferitelor formațiuni: 5 h
- Instrucțiuni pentru lucrări practice de laborator: 1 h
- Paleontologie generală II (taxonomie avansată): 3 h
- Topografie geologică: 5 h

Detalii administrative:

Sunt prezente ștampile cu inscripția „k.k. Universität Wien” și mențiuni privind validarea plății taxelor pentru acest semestru.

****Pe ultima filă a carnetului de student apare confirmată o înregistrare administrativă ulterioară, datată 27 noiembrie 1898 și semnată de rectorul universității Wiesner, pentru semestrul academic 1898/99. Rectorul Universității aprobă înscrierea și garantează respectarea legislației academice. Nu apar însă înregistrate alte cursuri.***

Sursa: ANBN.

sumă de adevăruri citite, văzute, auzite, trăite de individ”, ne amintește autorul „Ficțiunii jurnalului intim”, în opinia căruia noțiunea de adevăr, la fel ca cea referitoare la autenticitate sau verosimilitate, este o noțiune relativă pentru care nu există criterii precise de măsurare. „Diaristul nu își propune... să inventeze și să reprezinte omul universal; el vrea doar, transcriind... micile evenimente ale existenței, să comunice adevărul său, experiența și concepția sa de viață.”²⁴ În acest fel, vorbind cu încredere unui public străin, prezent și viitor, situat dincolo de paginile jurnalului, diaristul jurnalului public extinde limitele sinelui și ale genului pentru a lăsa o moștenire documentară lumii²⁵.

²⁴ *Ibidem*, pp. 173, 185.

²⁵ Bloom 1998, p. 183.

Bibliografie

- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 87.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 136.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 203.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 208.
- ANBN, *Colecția Registre parohiale de stare civilă*, Dosar 778-1
- Bloom Lynn Z. Bloom, capitolul „I Write for Myself and Strangers’: Private Diaries as Public Documents”, în *Composition Studies As A Creative Art*, University Press of Colorado, Utah State University Press, 1998, pp. 171–185.
- Conway 1998 Jill Ker Conway, *When Memory Speaks: Exploring the Art of Autobiography*, New York: Vintage Books, 1998.
- Glodariu 1998 Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică 1860-1918*, Cluj-Napoca: Biblioteca Musei Napocensis XVII, 1998.
- Moisil 1936 Iuliu Moisil, „Viața studenților români la Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a”, în *Arhiva Someșană*, 1936, seria I, nr. 18, pp. 369–397.
- Moisil 1939 I. Moisil, „Amintiri din viața de liceu”, în *Arhiva Someșană*, 1939, seria I, nr 26, pp. 5–28
- Năstasă-Kovács 2006 Lucian Năstasă-Kovács, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca: Limes, 2006.
- Paleologu 1976 Al Paleologu, „Jurnalul lui Maiorescu”, în *Luceafărul*, an. XIX, nr. 43 (756), 23 octombrie 1976, p. 3.
- Simion 2018a Eugen Simion, *Ficțiunea Jurnalului Intim. Există o poetică a jurnalului?!*, vol. I, București: Editura Tracus Arte, 2018.
- Simion 2018b Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim. Intimismul european*, vol. II, București: Editura Tracus Arte, 2018.
- Șotropa, Drăganu 1913 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școalelor nășăudene*, Nășăud, 1913.
- Tomi Gavrilă Tomi, *Contribuții nășăudene la dezvoltarea culturii românești: Iuliu Moisil (1859-1945)*, manuscris, Muzeul Grăniceresc Nășăudean.
- Trifoiu 1984 Nicolae Trifoiu, „Convorbiri cu prof. Onisim Filipoiu”, în *Platouri Nășăudene*, 1984, nr. 6, pp. 95–105.
- Vianu 1945 Tudor Vianu, *Filosofia Culturii*, ed. a II-a, București: Editura Publicom, 1945.